

HORASAN TÜRKLERİ VE DİLLERİ

Giriş:

İran, dünyada dilbilimsel olarak en son keşfedilen bölgelerden biridir. Özellikle de bu orada yaşayan Türk halklarının dilleri için geçerlidir. Sadece kuzey-batıdaki Azerbaycan ve güney-batıdaki Eynallu bölgesinin dâhil olduğu Kaşkay Türkçeleri nispeten iyi bilinmektedirler. Bununla birlikte İran Azerbaycanı bile Sovyetler Birliğinde konuşulan Azerbaycan dili (Türkçesi) ile karşılaştırıldığında seyrek araştırılmıştır. İngiliz ve Rus araştırmacılar Horasan'ı ziyaret etmelerine rağmen Türkçe metin veya dilbilimsel şekiller tespit edememişlerdir (Doerfer, 1998: 273). Gerhard Doerfer "Turkic Languages of Iran" adlı yazısında Horasan Türklerinin nüfusunu 2 milyon olduğunu söyler (Doerfer, 1998: 273). Afşar, Bayat, Çağatay, Geraylı gibi Türk boylarının karışıp kaynaşmasından oluştuğu düşünülen Horasan Türkleri Şia mezhebine mensup Müslümanlar olup bugün Horasan'ın kuzey bölümünde Bocnurd, Deregez, Kuçan, Meşhed, Nişabur, ve Sebzevar şehirlerinde yaşamaktadırlar.

HORASAN TÜRKÇESİNİN DİL ÖZELLİKLERİ

Horasan Türkçesinin yazı dili bulunmamaktadır. Yalnız konuşma dili olarak kullanılmaktadır.

Horasan Türkçesinin Tespit Edilen Ağızları:

- (1) Kuzey ağızları: Dara-Gaz 1, Dara-Gaz 2, Kuçan, Şirvan, Zeyarat.
- (2) Kuzey-batı ağızları: Bocnurd, Asadlı, Şeyh Timur.
- (3) Kuzey-doğu ağızları: Mareşk, Gujğı, Langar.
- (4) Güney-doğu ağızları: Xarwe, Ruh-Abad, Kalat.
- (5) Güney-batı ağızları: Soltan-Abad, Cogatay, Kara-Bag (Doerfer, 1993: 24).

Güney ağızları güçlü biçimde Farsça'nın etkisinde kalmıştır. Bu yüzden çok kullanılan kimi Türkçe sözlerin yerini Farsça sözler almıştır (Bozkurt, 1999: 421).

Büyük ünlü uyumu, Farsça'nın güçlü etkisiyle, Horasan Türkçesinin neredeyse bütün ağızlarında bozulmuştur. **Küçük ünlü uyumu** ise tam olarak gelişmemiştir (Bozkurt, 1999: 421): ağer "ağır", ane "ana", dooli "dolu", oynadi "oynadı", alme "elma" vb.

Mastar eki -mak/-max da yalnız tek biçimlidir: getmax "gitmek", bilmax "bilmek".

- Türkmen Türkçesinde olduğu gibi Horasan Türkçesinde de Eski Türkçenin **uzun ünlüleri** korunur: aat "ad", yool "yol", déért "dört", héél "ıslak" (Krş. TrkmTü. ö:l, Hal. hööl), baaş "baş", oon "on".

- Açık ve kapalı /e/ ünlüsü kesin olarak ayrılır. İlk hecede kapalı /e/ ünlüsü bulunduran bazı sözcükler: béél "bel", bééş "beş", vér- "vermek", gét- "gitmek", ékki "iki" vb.
- /ö-/ , /-ö-/ > /e-/ , /-e-/ **değişimi:** Yine Farsçanın etkisiyle Horasan Türkçesinin birçok ağzında kurallı biçimde görülen bir ses olayıdır: berey "böbrek", deşey "döşek", el- "ölmek", ep- "öpmek", gez, "göz", en "ön" vb.
- /-u-/ > /-ı-/ **değişimi:** bırın "burun", yımırta "yumurta", goyın "koyun", goyrıx "kuyruk", gııax "kulak", vır- "vurmak"
- /-ü-/ > /-i-/ **değişimi:** gin "gün", diz "düz", diş- "düşmek", sit "süt", sipirge "süpürge", kil "kül", isd "üst".
- /-b-/ > /-v-/ **değişimi:** Sık görülen bir ses olayıdır. Yabancı sözlerde de bu değişim saptanır: Far. libas > levas "giysi", Ar. kabır > gavr "mezar, kabir", ET. çibin > çivin "sinek".
- /-g-/ **sesinin korunması:** Oğuz grubu Türk lehçelerinde düştüğü gözlemlenen Eski Türkçenin söz içi art damak -g- sesi Horasan Türkçesinde bazı sözcüklerde korunur: kısga > gısga "kısa", ET. bürge > birge "pire".
- /-h-/ **sesinin korunması:** Eski Türkçenin söz başı h- sesi sınırlı sayıdaki sözcükte korunur: haççı "acı", ET. hööl > heel "ıslak".
- /-k/ > /-y/ **değişimi:** Birçok Türkçe ve yabancı sözcükte görülen bir ses olayıdır: iney "inek", keyney "gömlük" (krş. TrkmT. köynek), eşşey "eşek", irey "yürek", kiçiy "küçük".
- /-b-/ > /-m-/ **değişimi:** men "ben", min "bin", min- "binmek".
- **Genzel /ŋ/ sesinin korunması:** Eski Türkçenin genzel /ŋ/ sesinin Horasan Türkçesinde korunduğu görülür: doŋuz "domuz", miŋ "1000", yaŋı "yeni", karaŋı "karanlık".
- /-k- / > /-ğ-/ **değişimi:** Oğuz grubu Türk lehçelerinde görülen bir ses değişimidir: gara "kara," garrı "yaşlı", gazan "kazan", gılıç "kılıç", gısga "kısa", gar "kar", goç "koç".
- /-k / > /-x/ **değişimi:** bax- "bakmak", dudax "dudak", dırnax "tırnak", yastıx "yastık", yox "yok".
- /-k- / > /-x-/ **değişimi:** Az karşılaşılmakla birlikte Horasan Türkçesinde tespit edilmiş bir ses değişimidir: yaxın "yakın", toxı- "dokumak", oxı- "okumak".
- ETü. /t-/ sesinin korunması: ETü. tök- > HorT. tek- "dökmek", ETü. tur- > HorT. tur- "durmak", ETü. tolu > HorT. toolı "dolu".

- /y-/ düşmesi: Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Horasan Türkçesinde de kimi sözcüklerde kelime başı y- sesi düşer: il "yıl", irey "yürek", iiz "yüz", ilan "yılan", iiz "yüz", ulduz "yıldız".

Kaynaklar ve İleri Okumalar

Barutcu Özönder, F. Sema, (2002) "İran ve Türkler", Kök Araştırmalar, IV/2 (Güz 2002), 101-122.

Doerfer, G., "İran'daki Türk dilleri", *TDAY-Belleten*, Ankara 1977.

Doerfer, G., *Chorasantürkisch*, Wiesbaden 1993.

Doerfer, G., "İran'daki Türk dilleri", *TDAY-Belleten*, Ankara 1977.

Heyet, Cevat, "Horasan Türkçesi", *Kardeş Ağızlar*, 6 (1998), s.6-9.

Tulu, S., "Horasan Türkçesi ile ilgili folklor çalışmaları", *Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enst. Dergisi*, 1, Erzurum 1994.